

İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİ MÜCADELESİNDE KAVRAMLARI NETLEŞTİRMEK, KAVRAMLARDA ORTAKLAŞMAK!

Gürkan Emre GÜRCANLI

Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü

Bu yazı, daha önce İleri Haber Portalı'nda yayınlanan, ancak Mesleki Sağlık ve Güvenlik dergisinin nazik davetiyle bu dergide de daha kapsamlı bir şekilde talep edilen bir yazı. Öncelikle kavram tartışmalarında maalesef çok kalmamızdan söz etmeliyiz. Zira Türkçe ile felsefe yapma geleneğimiz pek yok! Ya yabancı kavramları çeviriyor, ya da kimi zaman Osmanlıca kavramları kullanarak kolaycılığa kaçıyoruz. En temel felsefi kavramlardan birisi olan “substance” yerine “töz” değil “cevher” daha kolay geliveriyor sözgelimi. Öte yandan siyasal yaşamda kavramları o veya bu şekilde kullanma konusunda çok cesuruz, çok fazla tartışmıyoruz “bu budur” diyor ve geçiyoruz. Bundan dolayı da tartışma kültürümüz yara alabiliyor, aynı kavramlar üzerinde konuşmuyor, sanki konuşuyormuş sanıyor ve yapay ayrıklara düşebiliyoruz.

Peki “kavram” nedir diye soralım. Derin felsefi tartışmalara girmeden Türk Dil Kurumu'nun tanımına bakalım:

1. İsim Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fehva, konsept, nosyon “*Girift bir konudur bu, en başta yeni şiir kavramı ile karıştırılır.*” - **M. C. Anday** 2. felsefe Nesnelerin veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarım, mefhum, konsept, nosyon

Demek ki bir nesne veya düşünce veya bir olay var, buna zihnimizde bir ad veriyoruz ve bu verdiğimiz ad herkes tarafından paylaşılıyor, herkes bu adı kullandığında aynı şeyi anlıyor. Kavram tartış-

ması diyorsak “tekil”in dışında “tümel” var mı sorusu da gelir. Bu tartışmalar Orta Çağ'da yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Örneğin tümeller (kavramlar diyelim) nesnelere bağımsız olarak vardır, örneğin güzellik iyilik tümeli (idesi) vardır, ki bu idealizmin en uç yorumudur, Platon'a bakılabilir. Öte yandan tümeller vardır ama nesnelerin dışında veya üstünde değil, içinde onlara bağımlıdır diyen Aquinolu Thomas akla gelebilir. Ockhamlı William ise bize rahat bir nefes aldırılmış en azından yolumuza devam etmemizi sağlamıştır (!), sadece nesnelere vardır, tümeller, genel adlar, kavramlar bu nesnelere verilmiş adlardır. Öte yandan Marksist felsefe açısından baktığımızda ise bunu tek yönlü değil, özneyi, öznenin nesneyle ilişkisi içinde anlaşılması gerektiği açıktır. Nesne ve özne birbiriyle ilişki halinde olup, özne ilişki kurdukça, değiştirmeye, dönüştürmeye çalıştıkça nesneyi daha iyi tanıyacak, kendisi değişecek, ona yüklediği anlamlar ile daha “zengin” kavramlar yaratılacak veya yaratılan kavramlar daha “zengin” bir şekilde kavranacaktır. Parça bütün diyalektiği açısından bakarsak, bir parçayı anlamak için bütüne bakmak, bütünden yola çıkmak bunun için de kuşkusuz “ortak” kavramları kullanmak gerekecektir ki bu kuşkusuz tümdengelemdir. Bir işyerinde gerçekleşen ölümü anlamak için o işyerindeki üretim süreçlerine, o üretim süreçlerini anlamak için verili kapitalist sisteme ve onun dinamiklerine bakmak, sonrasında yukarıdan aşağıya yeniden inşa etmek ve “evet bu cinayettir” diyebilmek için yönlemsel bakış açısı şarttır.

Eğer mücadele ediyorsak, bazı kavramları kullanıyoruz, bu kavramlarda ortaklaşıyoruz (ortaklaşmak zorundayız) ve maddi süreçlere müdahale etmek, değiştirmek dönüştürmek zorundayız. Bu bakımdan başlıktaki soruya, birlikte mücadele ettiğim insanların ezici çoğunluğuyla aynı yanıtı veriyoruz: “İş Cinayetleri”

Evet, yanıtı baştan vereyim, ama okuyacaksınız devam edebilirsiniz (!) Nereden çıktı bu tartışma dersiniz, açıkçası bu alanda mücadele eden hepimizin bir ortak dili tutturma çabasından çıktığını ve son dönemde bazı tartışmalarla gündeme geldiğini söyleyebilirim.

Mücadele kendi dilini yaratır, kendi kavramlarını yaratır. İşçi sağlığı ve iş güvenliği alanı da artık kendi dilini, egemen dile dayatmaya ve kabul ettirmeye başlamış bir mücadele alanı denebilir. Örneğin piyasada veya bazı akademik çevrelerde hala “iş sağlığı” dense de, bunun işçi sağlığı olduğu bu alanda mücadele eden herkes tarafından kabul görmektedir. Peki diğer kullandığımız temel kavramlar için aynı şeyi söyleyebilir miyiz?

İş Sağlığı-İşçi Sağlığı, İş Güvenliği-İşçi Güvenliği, İş Cinayetleri-İşçi Cinayetleri...

Çok kafa karıştırmadan tek tek ele almaya özellikle bu alanla yeni tanışmış ve bu alanda mücadele etmeye çalışan genç arkadaşlara bu kavramları genel olarak açmaya çalışayım.

Öncelikle şu söylenmeli, yukarıda tikeli anlamak için tümelden yola çıkmak, bunun için de kavramları kullanmak zorunluluğundan söz ettik. Kavramları kullanalım, ortaklaşalım ki maddi süreçlere müdahale edebilelim, madde ile töz özdeş olsaydı bilim ve felsefeye gerek kalmazdı değil mi?

Kavram tartışmalarında şu özelliklerin bir arada olması önemli

1. Kavramın yerleşik olması (genel bir kullanımı olması),
2. Kavramın anlaşılır olması (farklı anlamlara çekilememesi, ortaklaşılması),
3. Kavramın kapsayıcı (söz konusu alanı/konusunu) olması ki bu da zaten felsefedeki tümeller tartışmasına götürecektir bizi.

Kuşkusuz kullandığımız dilin ve kavramların sınıfsal olmasından söz etmek bile gereksiz, biz sınıflı bir toplumda işçi sınıfının dilini egemen dil haline getirmek ve/veya egemen dile “dayatmak” zorundayız, bu da bir mücadele alanıdır.

Bir diğer husus ise birden fazla sözcükten oluşan ve artık birer kavram veya teknik bir terim haline gelen ifadelerin ayrı ayrı ele alınmasının yanlışlığı. Tek sözcük bile Almanca bilmiyorum, ama Almanca bilen ve felsefe okuyan arkadaşlarımın hep söylediği şudur: “birden fazla sözcük bir araya gelip bir kavram halinde kullanıldığında bitişik yazılır ve tek bir sözcük gibi telakki edilir, bu bakımdan Almanca felsefeye çok uygun bir dildir”. Burada yapacağımız tartışma açısından da bunu bir kenara yazmakta yarar var.

Bu girişi yaptıktan sonra devam edebiliriz.

I. İş Sağlığı Değil, İşçi Sağlığı

İş Sağlığı kavramı gerek Türkçe açısından gerekse de bizim bakış açımızdan yanlıştır. Zira öncelikle burada “sağlık” sözcüğünün anlam kayması olmaktadır. “iş sağlıklı bir şekilde yapmak” dediğimizde sağlık (health) anlamından kayma yaşanır. “Aman sağ sağlım bitirelim şu işi” gibi bir anlam farklıdır, bir işin gerçekleştirilmesi sırasında o işi yapan kişilerin sağlıklarına odaklanmak çok daha farklıdır. Öte yandan tartışmayı yürüten herkesin altını çizdiği üzere “işçi”den uzaklaşılır ve işin, bir başka ifadeyle kapitalist üretimin bekaası savunulmaya başlanır. Halbuki tüm dillerde kullanıldığı üzere burada “sağlık” bizzat işçinin sağlığını ifade etmektedir. Bildiğim anladığım veya anlamaya çalıştığım hiç bir dilde de “iş sağlığı” gibi bir ifadeye rastlamadım. İngilizce’de iki farklı ifadeye rastlıyoruz

Health and Safety at Work (İşte Sağlık ve Güvenlik)

Occupational Health and Safety (İşle ilgili sağlık ve güvenlik, ki biz buna İSİG diyoruz)

Örneğin ABD’de 1970 yılında çıkan yasanın ismi “Occupational Safety and Health Act” iken, 1974 yılında İngiltere’de (ve commonwealth ülkelerindeki kullanım olarak) çıkan yasa Health and Safety at Work.

Portekizce ve Fransızca'da ise yine Avrupa Birliği'nde ve Commonwealth ülkelerinde genel kabul görmüş kullanım var:

Saude e segurança no trabalho (işte sağlık ve güvenlik)

Sante et securite au travail (işte sağlık ve güvenlik)

Çok genelleştirmemek kaydıyla şu söylenebilir, AB metinleri genellikle işte sağlık ve güvenlik kullanırken, ILO metinlerinde ve genel olarak ABD'de, occupational health and safety daha yaygın kullanılıyor.

ILO, WHO veya başka kuruluşların kavramlarını almak, birebir kullanmak zorunda değil, kendi mücadele birikimimiz, Türkçe'nin zenginliği ve benzeri pek çok husus gözönüne alınmalıdır kavram tartışmalarında. Bir kavramın oluşumunda, olgulara, nesnelere, süreçlere "genel" adlar bulmada farklı dillerin farklı özellikleri, bulunulan nesnellik, siyasal-ideolojik konumlanış ve benzeri pek çok etken etkide bulunmaktadır. Burada dil ve maddecilik, tümeller-tikeller tartışması ve benzeri tartışmaları yapmak mümkün değil; özetle bir başka dilde farklı şekilde ifade edilebilir ve bizim anladığımız gibi anlaşılabilir veya tersi olabilir. İş cinayeti bölümünde İngilizce'den bazı örneklerle de tartışmaya çalışacağım, uzatmıyorum bitiriyorum.

Öte yandan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürü Kasım Özer ise şunları söylüyor:

"Dünyanın hiçbir yerinde "İşçi Sağlığı ve Güvenliği" diye bir tabir yok. Böyle bir tabir olamaz zaten. Bu tabir konuyu daraltıyor. İşçi olmayan insanların sağlık ve güvenliğe ihtiyacı yok mu? Memurun sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışma hakkı yok mu? Dünyanın her yerinde bu tabirin kullanımı "İş Sağlığı ve Güvenliği" şeklindedir. İşin unsurları: çalışan-çalıştıran ve işyeridir. Ancak bu tabir hepsini kapsar."

Yorum dahi yapmadan devam ediyorum.

Kendi coğrafyamızın dillerinde (Kırmançi, Zazaki, Sorani, Ermenice, Lazca Yunanca vb. dillerde) nasıl ifade edildiğini bilmiyorum, bilen arkadaşlar olursa ve paylaşırlarsa son derece mutlu olurum açıkçası.

Özetle, "iş sağlığı" yanlıştır, tamamen dilimizden çıkarmamız gerekmektedir ve her yerde her ortamda "işçi sağlığı" denmelidir! "İşte Sağlık" demek isterseniz yanlış olmayacaktır, ancak bugüne kadar böyle bir kullanım olmadığı, yerleşik olmadığı için biraz zorlama olacak ve bir anlam ifade etmeyecektir. Biz neden şu aşamadan sonra bu alanda mücadele edenler olarak değiştirelim ki, işçi sağlığı bizim derdimizi anlatmakta ve önümüzü açmaktadır!

2. Aynı Şeyi İş Güvenliği-İşçi Güvenliği İçin Söyleyebilir miyiz?

Hayır! Başına işçi koyduğumuz zaman sınıfsal veya daha radikal bir kavram haline geldiğini söylemek yanlış olacaktır. Güvenlik (İngilizcede security ve safety ayrılmaktadır, bizde genel olarak emniyet veya iş güvenliği şeklinde ikiye ayrılabilir) yalnızca işçi odaklı düşünülemez. Zira "işçi" güvenliği dediğimizde kavramın kapsayıcılığını azaltır ve işçiye odaklanılır. Bu da bizi bir şekilde işçiyi koruma, işçiyi kişisel olarak koruma, işçiyi kişisel koruyucularla koruma noktasına getirecektir. Bilimsel olarak "iş güvenliği"ni sağlamak "kapitalist iş"in düzenlenmesi açısından bakıldığında bile üretim tekniklerinden, kullanılan malzemelerin seçimine kadar pek çok hususa odaklanmak zorunda olup, "iş güvenliği" sağlanarak "işçinin de güvenliği" sağlanmış olur. Biraz açalım.

İşyerlerindeki risklere biraz yoğunlaştığımızda, her türlü üretim sürecinin kendine has riskler barındırdığı görülecektir. Kimyasallar, tozlar, yüksekte çalışma, kesici batıcı cisimler, elektrik, farklı farklı makinaların kullanımı hepsi de işçileri tehdit eder. Güvenli bir çalışma için "İşçiler eğitimsiz ve verdiğimiz kişisel koruyucuları kullanmıyorlar (baret, gözlük, eldiven, emniyet kemeri gibi)" söylemi riskli çalışma ortamlarında belki de söylenecek en son hususlardan birisidir. Zira iş güvenliği uzmanları açısından riskleri önleme hiyerarşisinde en önemli husus "**ortam**"ın **değiştirilmesi ve güvenli hale getirilmesidir**. Kuşkusuz biz bütünsel ve sınıfsal bir bakış açısıyla olaya bakmak durumundayız. Ayrıntılı yorumlarımız için İleri Haber'de çıkan "İşçiler Neden Ölmek Zorunda" ve "Emeğin Sağlığı ve Güvenliği" yazılarıma bakılabilir (1, 2). O yazılarda işin aslında toplumsal bir olgu olduğunu ve "emeğin korunması" olarak ele alınması gerektiğini ele almaya çalışıyorum.

Neyse devam edelim, **ancak yalnızca çalışma ortamına, bir başka deyişle “işyeri”ne yoğunlaştığımızda bile** aşağıdaki temel hususlara odaklanmadan ölüm, yaralanma ve sakatlanmaları anlamamız mümkün değildir, kısacası “iş güvenliği”ne odaklanmak “işçi güvenliği”ni de sağlayacaktır:

1. Tehlikeli işler, prosesler! Bazı işler temelden yanlıştır ve tamamen ortadan kaldırılmalıdır, örneğin Kot taşıma insanlık için zorunlu bir iş midir? Yanıtımız hayır! Kot taşımayı sağlıklı ve güvenli bir şekilde yapmak için işçilerin tam anlamıyla bir astronot gibi giyinmesi şarttır, aksi takdirde silikozis hastalığı çok kısa zamanda kesinlikle ölümlere yol açmaktadır. İşçilere verilecek eğitim ve maske gibi kişisel koruyucuların anlamı bulunmamaktadır. O zaman yasaklanmalıdır!

2. *Tehlikeli maddelerin, yöntemlerin, araç ve ekipmanların kullanılması binlerce işçiyi öldürmekte, hasta etmektedir.* Örneğin asbest kanserojen bir maddedir. Kullanım kolaylığı ve ucuzluğu nedeniyle özellikle inşaat sektöründe kullanılır. Dünya Çalışma Örgütü (ILO) verilerine göre, her yıl asbest yüzünden 100 bin kişinin yaşamını yitirdiği tahmin edilmektedir. Üstelik dünyada asbest üretimi 1970’lerden bugüne sürekli azalmasına rağmen, geçmiş dönemde temasta bulunanlar için risk hâlâ devam emektedir. Türkiye’de daha yeni yasaklanmakla birlikte, evlerimiz çatılarında ve tesisatlarda hala bulunmakta olup, tamir ve bakım işlerinde ortaya çıkabilecek riskler hâlâ yerinde durmaktadır. Bunun yerine daha sağlıklı malzeme kullanılabilir, ancak kapitalizm ucuz, verimli, kârlı olanı, tehlikeli de olsa sonuna kadar kullanmakta ısrar eder ve karşılığında binlerce işçiyi öldürür. Mücadeleler belli bir noktaya gelince yasaklanır ve “cezalar” verilir.

3. *Aşırı kâr hırsı, hızlı, acele, derme çatma, mevzuata aykırı riskli çalışma ortamları yaratmıştır. Denetimsizlik de bunu beslemektedir.* Üretim sürecindeki tehlikeli işler, hala ortadan kaldırılamıyorsa risklerinin kabul edilebilir sınırlara çekilmesi gerekir. Tehlikeli işleri ortadan kaldırmak mümkün değilse ve tehlikeli maddeleri kullanmak zorluyorsa, üçüncü aşamaya geçilir ve risklerin azaltılmasına çalışılır. Ama bunun için de esas ulaşılmaması gereken nokta ilk önce ortamın güvenli hale geti-

rilmesidir. Örneğin Türkiye’de her yıl yüzlerce inşaat işçisi iskelelerden düşerek ölmektedir ve bu iskelelerin zorunlu olmasına karşın, hiç birinde korkuluk yoktur! Sadece korkuluklu iskelelerde çalışmak bile, yüzlerce inşaat işçisinin aramızda olmasını sağlayacaktır. Sadece korkuluk değil kuşkusuz, pek çok toplu koruma önlemi ek maliyet olduğu için uygulanmamaktadır.

4. *Kişisel koruyucular çözüm değildir?* Tüm bu süreçleri anladıktan sonra ancak, “kişisel koruyucu donanım kullanılmamasından şikayet edebiliriz! Ancak kişisel koruyucuların iş kazaları ve meslek hastalıklarını önlemede temel başlık olmadığı, en alt sıralarda yer aldığı bir kez daha vurgulanmalıdır. Çalışanlar bilirler, kişisel koruyucu ekipmanlar bir işçi için aşırı rahatsızlık vericidir. Haziran Direnişi zamanında saatlerce gaz maskesi takan yaklaşık 11 milyon yurttaşımız, bu rahatsızlığı gayet iyi bilecektir. Genel olarak kişisel koruyucu malzemeler işçileri rahatsız eder, çalışmayı zorlaştırır, özellikle hızlı çalışmaya zorlanan işçilerin, kişisel koruyucuları kullanmaları halinde birim zamanda daha az parça/iş üretmeleri bir gerçektir ve çoğu işçi haklı olarak bu ekipmanı kullanmama eğilimine girer. Bu ekipmanların büyük bir kısmı ergonomik değildir, ucuz olanları ise zaten rahatsızlıktan başka bir şey vermez!

5. *İşçilerin eğitimi, üretime katılımı... Evet, bunların olmaması olumsuz sonuçlar doğurmaktadır, ama ne kadar üretileceğine, ne zaman ve kaç saat üretileceğine, hangi yöntemin veya yöntemlerin, hangi malzeme, ekipman ve makinaların kullanılacağına karar vermeyen, veremeyen bir işçinin katılımı da, yaptığı işin riskleri konusunda alacağı üstün körü bir eğitim de herhangi bir yarar sağlamamaktadır. Sermaye sahipleri ve devlet yetkililerinin sürekli “eğitimsiz işçi” vurgusu yapması ile mücadele edilmelidir.*

Biraz uzattım biliyorum, artık bitirelim; yukarıda maddeler halinde söylenenler, işin son derece sınırlı bir kısmına dair çözümlerdir. Bu söylenenleri yerine getirmek, işyerlerinde işçilerin mücadelesiyle doğru orantılıdır. İşçi sınıfının karar verici mercilerde olmadığı, üretimin örgütlenmesinde yer almadığı, riskler konusunda bilgi sahibi olmadığı, işe yorgun geldiği, uzun saatler boyunca çalıştığı, sürekli akında ay sonunu nasıl getireceğini, kredi kartını nasıl ödeyeceğini düşündüğü vb. koşullarda kazasız

günler geçmesi ne derece mümkündür, tartışılır. Biraz uzun da olsa söylediklerimizi 200 yıl öncesinden özetleyen aşağıdaki alıntı, “neden işçiler ölüyor” sorusunun yanıtlarını vermektedir:

“Durum şudur: Eğer çocuklar dikkat gösteremiyorlarsa, çalıştırılmaları yasaklanmalıdır. Yetişkinler kendilerini tehlikeye atıyorsa, o zaman onlar da tehlikeyi tüm boyutlarıyla kavrayamayan bir çocuk zekasına sahip büyükler olmalıydılar; bunun için suçlanması gereken de onları, zekalarını geliştirmeleri için elverişli olmayan ortamda tutan burjuvazidir. Ya da makineler kötü düzenlenmiştir; çevresine parmaklık konması gerekir; bunun sağlanması da burjuvazinin işidir. Ya da işçi tehlike tehdidinde aldırılmayacak kadar baskı altındadır, ücretini hak etmek için hızlı çalışmak zorundadır, dikkat gösterecek zamanı yoktur ve bundan da burjuvazi sorumludur. Örneğin birçok kaza, işçilerin çalışmakta olan makineyi temizlemeleri sırasında olmaktadır. Niçin? Çünkü aksi halde burjuva, işçiyi, makineyi, kendi serbest kaldığı saatte durdurup temizlemeye zorlayabilir; işçi de doğal ki kendi serbest zamanının hiçbir anını kurban etmek istememektedir. Her serbest saat, işçi için o kadar değerlidir ki, o saatlerinden birini burjuvaziye feda etmektenense çoğu zaman haftada iki kez yaşamını tehlikeye atar. Makinenin temizlenmesi için gereken zamanı patron, işçinin çalışma süresinden çıkarsın, o zaman hiçbir işçi, çalışmakta olan makineyi temizlemeyi düşünmeyecektir. Kısacası, hangi yanından bakılırsa bakılsın, kusur en sonu imalatçındır ve ondan, çalışamaz hale gelen işçiyi en azından yaşam boyu desteklemesi ve kazayı ölüm izlerse mağdurun ailesini desteklemesi istenmelidir. Manüfaktürün erken döneminde, kaza oranı şimdikinden çok daha yüksekti; çünkü makineler daha düşük nitelikteydi, daha küçüktü, daha karışık ve çevresine hiç parmaklık konmazdı. Ancak, tek bir sınıfın yararı uğruna bunca ciddi deformasyona ve sakatlığa yolaçan, çalışkan insanları, burjuvazinin hatasından ötürü iş sırasında ortaya çıkan sakatlıklar yüzünden açlığa ve yoksunluğa mahkum eden durumun ciddi biçimde sorgulanmasını gerektirecek ölçüde, çok kaza, hâlâ olmaktadır. İşte size, imalatçıların, nefret edilesi paragözlüğünden ileri gelen, pek hoş bir hastalıklar listesi! Kadınlar çocuk doğuramaz hale geliyor, çocuklar deforme oluyor, erkekler derman-

sızlaşıyor, kollar-bacaklar ezilip parçalanıyor; yalnızca burjuvazinin kesesini doldurma uğruna hastalık ve sakatlıklarla yüklü hale getirilen kuşaklar bir bütün halinde çökertiliyor.” (3)

Ayrıca iş güvenliği sadece işçinin güvenliğini değil, çevre güvenliğini, üçüncü şahısların güvenliğini vb. de içermektedir. Hindistan’daki Bhopal “faciasını” katliamını düşünürsek, burada işçiye değil işe odaklanılması ancak bizi olayı çözümlenmeye götürecektir.

Özetle işçi güvenliği yerine iş güvenliği daha a.yerleşik b. anlaşılır c. kapsayıcı bir kavramdır.

Ayrıca, modern bilimsel bakış açısı “kaza”ların analizinde “sistemsel” bakışı öne çıkarmaktadır. Bu bölüm altında bunu açmaya çalışalım.

2.1. Ölüm ve Yaralanmalarda Neden Sonuç İlişkisine Dair Yaklaşımlar

“İstenmeyen, beklenmedik” olay anlayışına bir de “kaçınılmazlık, tahmin edilemezlik” eklemek için dönüp bir yerlerden referans almak gerekmektedir. Bu konuyla ilgili tüm kitaplarda ve yazılarda Heinrich’in 1931 yılındaki çalışması yer alır. Yukarıda belirtilen yüzde 98 ve yüzde 2 meselesini literatüre sokan Travelers Insurance Company sigorta şirketinde çalışan Heinrich olmuştur. Heinrich’in “domino teorisi” veya daha doğru bir ifadeyle “domino modeli” kazaya neden olan süreçleri doğrusal süreçler olarak tarif eder ve sosyal çevre/atadan gelen özellikler, kişinin hatası, güvensiz davranışlar, mekanik ve fiziksel tehlikeler, kaza ve yaralanma şeklinde birbirini etkileyen domino taşları varsayar. Bu modelin en önemli özelliği modelin tam da merkezine “insan hatası”nı koymasındır. Bu görüşünü desteklemek için 75 bin tazminat/sigorta talebini incelemiş, bu inceledikleri dosyalarda ise yüzde 88 oranında kişilerin güvensiz davranışları, yüzde 10 mekanik ve fiziksel koşullardan kaynaklı, yüzde 2 de önlenemez kaza olduğunu belirtir. Hemen aklı şu gelmektedir: Tazminat/sigorta davalarına kim bakmaktadır? Karar alma süreçleri nasıl verilmektedir? Kaza raporları kimler tarafından, hangi bakış açısıyla hazırlanmaktadır vs. vs. Hovden ve diğeleri, yerinde bir tespitle şunu belirtmektedir:

“...teknoloji, bilgi, organizasyon, toplum, değerler ve diğer pek çok şeyi değişen bir toplumda de-ği-

Tablo-1: İş Kazası Nedenselliğine İlişkin Modeller ve Eleştiriler (5)

İş Kazası Nedenselliğine ilişkin görüşler	Eleştiriler
Tek faktörlü Modeller 1. Kazaya meyilli işçi	Tamamen güvenilir değildir, yalnızca işçi ile yapacağı iş arasında uyumsuzluk varsa kazanın gerçekleşebileceğine dair tahmin kolaylığı sağlayabilir
2. Olayların psiko-dinamik kaynaklarını çelişkili davranışlara bağlama	Tamamen güvenilir değildir, kişisel dikkatsizlik ve dikkat dağınıklığı faktörlerinin olayın oluşumunda katkı koyan faktörler olması açısından göz önüne alınabilir
3. Domino model: faktörler birbiri ardına gelir güvensiz davranış koşulları	Son derece basitleştirir, verileri göz önüne almaz, güvenilirliği yoktur, yalnızca olayların soruşturulmasında işçinin rolünü anlamak açısından işe yarayabilir
Çok faktörlü modeller Epidemiyolojik model: Olayın geçtiği ortam-çevre-etken (host-environment-agent)	Analizde kullanışlıdır, modern kavramsallaştırma için temel sunar
Sistem Yaklaşımları İnsan mühendisliği: Kavrama-anlama-tepki verme	Haddon matrisine içkin hale getirilmiştir ve çağdaş teoriler için temel sunmaktadır
Beklenti-ustalık(beceri)-karar: Enformasyonun nasıl ele alınacağına, gerçekte varolan koşulların değerlendirilmesine ve enformasyon alma kapasitesine vurgu yapar	Rutinden sapma veya işin hızının olağandan yavaşlaması gibi vakaların anlaşılmasında yararlıdır.

şime tabidir. Ancak, mesele iş kazalarını önlemeye geldiğinde çoğu uzman ve uygulayıcı hala domino modeline ve buzdaki metaforuna inanmaktadır.” (4)

Tablo-1 incelendiğinde, bu tablodaki değerlendirmelerden de görüleceği gibi, Domino modeli çok ama çok zaman önce terk edilmiştir. Ama hâlâ yalnızca Türkiye’de değil, dünyada da işçi sağlığı ve iş güvenliği eğitimlerinde hep referans gösterilmektedir. Bunun iki nedeni var. Birincisi tamamen bilgisizlik olarak nitelendirilebilir, ikincisi maalesef çoğu kişinin işine geldiği, sorumluluğu işçilerin dikkatsizliğine ve tedbirsizliğine yıkmak kolay olduğu için Heinrich’in çizdiği çerçevenin dışına hâlâ çıkılmaktadır.

İş Kazası Nedenselliğine İlişkin Görüşler Eleştiriler Tek Faktörlü Modeller

1. Kazaya meyilli işçi Tamamen güvenilir değildir, yalnızca işçi ile yapacağı iş arasında uyumsuzluk

varsa kazanın gerçekleşebileceğine dair tahmin kolaylığı sağlayabilir 2. Olayların psiko-dinamik kaynaklarını çelişkili davranışlara bağlama Tamamen güvenilir değildir, kişisel dikkatsizlik ve dikkat dağınıklığı faktörlerinin olayın oluşumunda katkı koyan faktörler olması açısından göz önüne alınabilir 3. Domino model: faktörler birbiri ardına gelir güvensiz davranış koşulları Son derece basitleştirir, verileri göz önüne almaz, güvenilirliği yoktur, yalnızca olayların soruşturulmasında işçinin rolünü anlamak açısından işe yarayabilir **Çok faktörlü modeller** Epidemiyolojik model: Olayın geçtiği ortam-çevre-etken (host-environment-agent) Analizde kullanışlıdır, modern kavramsallaştırma için temel sunar **Sistem Yaklaşımları** İnsan mühendisliği: Kavrama-anlama-tepki verme Haddon matrisine içkin hale getirilmiştir ve çağdaş teoriler için temel sunmaktadır Beklenti-ustalık(beceri)-karar: Enformasyonun nasıl ele alınacağına, gerçekte varolan koşulların değerlendirilmesine ve enformasyon alma kapasitesine vurgu yapar Rutinden sapma veya işin hızının olağandan yavaşlaması gibi vakaların anlaşılmasında yararlıdır.

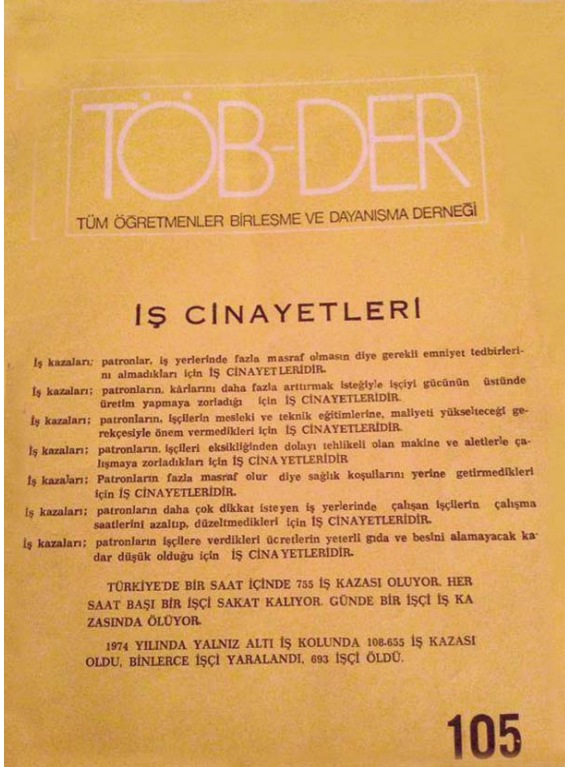
Fotoğraf-1: İş kazası nedenselliğine ilişkin modeller ve eleştiriler (Guidotti, 2011: 109)

Dikkat edilirse buraya kadar anlatılan modeller, yaklaşımlar veya “teori”ler hep gelişmekte ve sistemsel bir bakış açısını zorunlu kılmaktadır. Her ne kadar Tablo’yu hazırlayan yazar davranış tabanlı iş güvenliği bakış açısına sahip olsa da, sistem yaklaşımına doğru gitmek zorunda kalmaktadır.

1985 yılında Bird ve Germain, Heinrich’in (6) doğrusal domino modelini izleyerek, teknolojinin gelişmesiyle paralel olarak ortaya çıkan oldukça karmaşık durumlarda, kazaların önlenmesinde ve denetlenmesinde yönetim faktörüne dikkat çekerek (7). Dikkat edilirse, Heinrich’in etkisi yıllarca sürmüştü, bunun üzerine modeller de çok fazla yenilik katmamıştır. Sıralı, doğrusal anlayışlar zamanla karmaşık doğrusal modellere evrilmiştir. Düz doğrusal modellerin odak noktası herhangi bir kazanın kök nedenini bulmak ve bunu ortadan kaldırmak veya bu kök nedenin etkisini engelleyici bariyerler koymaktır. Daha karmaşık modeller arasında yer alan enerji-hasar (zarar), zaman sıralaması, epidemiyolojik ve sistemik modeller kazaların oluşumuna daha kapsamlı bir bakış getirmeye çalışmışlardır.

Kazalara dönük modellerin oluşumunda şu nokta dikkat çekicidir: Doktorlar hemen travma veya epidemiyolojik bir yaklaşıma eğilimlidir, mühendisler sistem yaklaşımını tercih eder, insan bilimleri üzerine çalışanlar ise hemen psikolojik etmenlere yoğunlaşırlar. Epidemiyolojik modellere yakın olanlar, performanstaki sapmalara ve kazanın gizli nedenlerine odaklanmaya çalışır. Bu sapmalar üretim sürecindeki sapmalar (yapılan yanlışlar) veya güvensiz davranışlardan kaynaklanıyor olabilir, dolayısıyla hataları, hatalı davranışları ve güvensiz, dikkatsiz davranışları tespit eden iş güvenliği uzmanları, bunların olmaması için “güvenli davranış” yöntemleri uygular, sıkı kurallar koyar ve önlemeye çalışırlar (Bakış açısı dikkat edilirse hep “olumsuz”u bulmak ve onu düzeltmektir. Ve yine gele gele insan faktörüne gelinir!, y.n) Ancak iş güvenliği bakış açısı, her türden sapmalara ve beklenmedik (güvensiz, dikkatsiz) davranışların olumsuz etkilerine karşı yeterince esnek olan sistemler üzerine düşünmeye doğru evrilmektedir .

Rasmussen tümdengelim ile gerçek dünyadaki olayları ve nedenleri parçalayıp, tek tek ele almaya

Fotoğraf-2: TÖB-DER'in 1974 yılına ait dergisinin kapağı

ve sonrasında, kazaya neden olan olaylar örgüsünü, gizli görünmeyen pek çok etkenin daha önceki olaylardan veya hareketlerden uykuda beklediği, sonrasında neden-sonuç ilişkileriyle açığa çıkan bu etkenlerin belirlediği bir örgü ile yeniden kurmaya çalışır. Bu aşamada Rasmussen şunun farkına varmıştır; sosyo-teknik sistemler karmaşık ve istikrarsızdır. Olayların akışını tartışmaya çalışan herhangi bir çaba, olaylar ve koşullar arasındaki etkileşimin üst düzey bir birey ve organizasyon adaptasyonundan kaynaklandığını dikkate almaz. Kaza analizi ile saptanan bir neden sonuç ilişkisi ağ (hata ağacı örneğin) yalnızca geçmişte gerçekleşen bir olayın kaydını tutar, ilişkileri açıklayan bir model sunamaz (8).

Öte yandan Reason iki tür hatadan söz etmektedir, aktif hatalar ve gizli, görünmeyen hatalar (9). Aktif hatalar etkisi hemen görülen, gizli/görünmeyen hatalar ise diğer faktörlerle birleşene kadar ve sistemin savunma mekanizmasında yarık açana kadar uykuda bekleyen ve saptanamayan hatalardır. Reason, Heinrich'ten ve Bird ve Germain'den farklı olarak, kazaların yalnızca bireysel operatörün (işçinin, ustanın y.n) hatasından kaynaklanmadı-

ğını (aktif hatalar), daha geniş bir biçimde sistemin organizasyonel faktörlerinin içinde yattığını (gizli hatalar) ve daha üst düzey organizasyondan kaynaklandığını belirtir. Reason modeli, şekilsel gösteriminden dolayı "İsviçre Peyniri Modeli" adıyla bilinmektedir.

Kaza nedenselliğini ortaya koyan pek çok model tartışılmıştır, tartışılmaktadır. Hepsinin ortak özelliği üretim sürecine "sistematik, bütünsel" bakma eğiliminde olmaları, doğrusal, düz bir neden sonuç ilişkisi yerine, karmaşık, düzensiz, sürekli işin örgütlenmesini vurgulayan neden sonuç ilişkilerini vurgulamalarıdır. Son olarak Holnagel'den söz edilebilir (10). Kazaların modellenmesi, nedenselliği üzerine pek çok çalışma yapan Holnagel'in ilk çalışmaları daha çok insanın bilişsel (kavrayışsal) güvenilirliği ve insan makina etkileşimi üzerinedir. Ancak sonrasındaki çalışmaları (özellikle Barriers and Accident Prevention, 2004) kazaların son derece karmaşık olduğuna işaret eder ve insanların çalıştıkları sosyo-teknik sistemlere son derece yakından bakarak, karşılıklı ilişkilerin anlaşılabilir olarak kavranması gerektiğini ileri sürmüştür. Söylediği özetle şudur, artık organizasyonların amacı kazaları önlemek için engeller koymak ve savunma mekanizmaları oluşturmak olmamalıdır. Amaç herhangi bir sapmayı izlemek ve denetlemek üzerine yoğunlaşmalı ve belki de her türden sistemi ve insan hatasını dikkate alacak şekilde yeniden yapılandırmaktır! (10). Kısaca farklı bir üretim yöntemi veya iş örgütlenmesine işaret etmektedir.

Bu bakış açılarının bugün geldiği noktada, işçiyi korumak, koruyabilmek, güvenliğini sağlamamak için bütünsel ve sistematik bir bakış açısının, teknolojik gelişme ve yeniliklerin, iş organizasyonunun kısacası "iş güvenliği"nin zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Eşit ve özgür sosyalist bir toplumun, halen varolan teknoloji ve üretim teknikleriyle bir "sosyalist ekonomi" kuramayacağı açıktır.

Devam edelim...

3. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Diyoruz

Burada artık bütünlük bir kavram söz konusu. Burada Occupational Health and Safety'nin karşılığı olarak bu kavramı kullanıyoruz. Mesleki Sağlık ve Güvenlik veya İşle İlgili Sağlık ve Güvenlik desek belki daha "doğru" olur denebilir. Ancak bu-

rada da yine yukarıdaki kriterlerin baz alınması gerektiğini düşünüyorum. İşçi sağlığı ve iş güvenliği a. yerleşik b. anlaşılır c. kapsayıcı bir kavramdır. Öte yandan 1973 ve 1974 yıllarında çıkan tüzüklerimizden bugüne hep kullanılagelmiştir. O bakımdan bu kavramı da değiştirmek (İş Sağlığı ve Güvenliği veya İşçi Sağlığı ve Güvenliği) bence doğru olmayacaktır. Burada bazı sendika eğitimlerinde ve toplantılarında rastladığım bir hususun altını çizeyim, bazen bazı sendikacı arkadaşlar “iş güvenliği deyince işin sermayenin güvenliği diyorlar, biz işçinin güvenliğini istiyoruz”. Haklı ve doğru olmakla birlikte kavramın başına “işçi” koyduğumuzda daha sol, daha radikal ve sınıfsal bir kavram oluverir anlayışı doğru değil, o bakımdan yukarıda uzun uzadıya açıklamaya çalıştığım gibi, işçinin sağlığı, işin güvenli bir ortamda, kapitalist işin ya tamamen ortadan kaldırılması ya da kapitalist işin sınıf mücadelesiyle mümkün olduğunca “sıkıştırılması” ile güvenli hale getirilmesiyle sağlanır, bu da iş güvenliğidir.

4. Esas Tartışma Konusu Olan “İş Cinayeti-İşçi Cinayeti” Kavramına Gelirsek

Aslında bu tartışmanın yukarıdaki tartışmalarla çok da ilgili olmadığını düşünüyorum. Şöyle bir yanılısına olmasın, sanki “iş cinayeti” egemen sermaye söylemidir de biz buna karşı “işçi cinayeti” kavramını kullanmalıyız gibi bir şey anlaşılmalı. Burada zaten “cinayet” kavramını egemen dile neredeyse bir mızrak gibi saplayanlar, bu alanda yıllardır mücadele eden işçiler, sendikacılar, akademisyenler, iş müfettişleri, tabipler, mühendis, mimar ve her alandan teknik elemanlar olmuştur. Dolayısıyla ortada zaten küçük de olsa bir kazanım vardır ve “iş cinayeti” kavramı bizim kavramımızdır!

Peki bu tartışma nereden çıktı ve gündemimize girdi? Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG) son sayısında “Editörden” başlığı altında 6. paragraf “işçi cinayeti” kavramına dair bakışını özetliyor (11):

“6331 Sayılı “İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası” bindiği üzere “işçi cinayetlerinin sorumlularını perdelmeye” koyulurken; **“Kuramsal hümanizmanın”**

gölgesinde olup da kendisine işçi sağlığını dert edenlerin bir cenahı da iş kazalarından ve meslek hastalıklarından ölümleri sınıfsal bağlamından kopararak, “işçi cinayeti” kavramı yerine “yaygın kullanımın kabulü yanılısına düşerek” “iş cinayeti” kavramsallaştırmasına varmıştır. Oysa ki; Sınıflı ve sınıfsız toplumlarda “İş” bir üretim organizasyonuyken, “işçi” kendisini de yok edecek olan bir sınıfsallığa gönderme yaparak kapitalizmi hedef alır. Bu nedenle sınıflı toplumlardaki iş kazası “işçi cinayeti” iken, sınıfsız toplumlardaki iş kazası ise “gerçek bir iş kazasıdır”. Çünkü “üretimin toplumsallığı ile temellükün bireyselliği” çelişkisi üzerinden yapılan, “perdelenemez bir toplumsal düzen” tartışmasının zemin tuttuğu kavramsallaştırmadır asıl olan.”

Ayrıca aynı dergide Ramazan Türkmen imzalı “İşçi Cinayetlerinin Politik Ekonomisi” başlıklı son derece kapsamlı ve güzel yazıda maalesef şu ifade yer alıyor (12):

“...egemen algı yağmanın kaynağında iş sürecini görür ve cinayetleri iş cinayeti olarak adlandırır. Sorunun iş sürecinden kaynaklandığını iddia etmek açıklıklarının nedenini makinelerde gören Ludistlerin saflığını tekrar etmekten farklı değildir. Nasıl ki işçilerin, işsizliğin kaynağı makineler değilse, farklı mülkiyet ilişkilerinde aynı makineler işçilerin daha az çalışmasını sağlayarak onların özgürlük alanlarının gelişmesinin nedeni olacak ise işçi cinayetlerinde de sorunun kaynağında iş süreci yer almaz. Sorun iş cinayeti olarak adlandırmak ölümlerin nedenini barete, maskeye, işçinin dikkatsizliğine, uyanık olamamasına indirgemek demektir.”

Burada ilk yanlış “egemen algının iş cinayeti olarak adlandırması” ifadesi. Egemen algıda böyle bir şey yok! Egemen algıda yavaş yavaş, o da hepimizin ortak mücadelesiyle “iş kazası” yerine “iş cinayeti” kavramının bir kazanım olarak yerleşmesi var. Eğer sayın Türkmen yazısında “iş cinayeti” yerine “iş kazası” deseydi, tamamen doğru bir noktaya temas etmiş olacaktı. Burada sanki iş cinayeti sermayenin söylemi işçi cinayeti ise sınıfın söylemiymiş gibi tamamen yanlış bir algı oluşuyor.

İkinci yanlış ise şu ifade: “Sorunu iş cinayeti olarak adlandırmak ölümlerin nedenini barete, maskeye, işçinin dikkatsizliğine, uyanık olamamasına indirgemek demektir. Ben, İSİG Meclisi’nde

emek harcayan onlarca arkadaşım, bu konuda üretin, mücadele eden emekten yana güçler, hiçbir zaman ölümlerin nedenini barete, maskeye, işçinin dikkatsizliğine vs. indirgemedik ve tam da bununla mücadele ettiğimiz için “iş cinayeti” dedik. İş cinayeti, çünkü işten kaynaklanıyor, iş cinayeti çünkü kapitalist işin doğasından kaynaklanıyor, iş cinayeti çünkü toplumsal ilişkiler ve üretim ilişkilerinin billurlaştığı işyeri ortamındaki o “iş” bir cinayete yol açıyor o yüzden iş cinayeti! Bu konulara dair kapsamlı tartışmaları kitabımda da ele almaya çalışmıştım, sonraki tartışmalarda yararlı olabileceğinden dolayı burada zikrediyorum (13).

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi emektarlarından birisi olarak, pek çok tartışmanın da içinde yer alıyorum ve bundan mutluluk duyuyorum. Örneğin e-posta grubumuzda yaptığımız bir tartışmada, bültenlerimizin İngilizce’ye çevrilmesinde “iş cinayeti” kavramını İngilizceye nasıl çeviririz diye tartışmıştık. Örneğin Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) “Occupational Murder” olarak çevirmişti. Doğru mu? Bilmiyorum. İsterseniz tartışmada ortaya çıkan İngilizce karşılıkları sıralayım ve sonra devam edeyim:

“İş cinayeti”nin İngilizcesi için İSİG meclisinden gelen öneriler şunlardır:

- Industrial murders,
- Occupational murder (DİSK bu şekilde kullanmış),
- Murder at work,
- Corporate crimes,
- Labour murders,
- Occupational homicide,
- Corporate manslaughter,
- Corporate murder,
- Employee murder,
- Labor homicide.

Hangisi doğru? Bilmiyorum, bilmek için de İn-

gilizce konuşulan bir coğrafyada kapitalizme ve onun yarattığı yıkıma (nesnellik) karşı İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği mücadelesi vermek (öznel müdahale) ve kavramlarını yaratmak olduğu gerektiğini düşünüyorum. Arkadaşlarla inceliyoruz ve bir fikir birliği içine varmış değiliz. Çünkü birebir çeviri yapmanın doğru olmadığını düşünüyorum, her ülkede, aynı dili konuşsa dahi kavramlara yüklenen anlamların farklı olabileceğini düşünüyorum.

Şu önemlidir; “iş cinayeti” kavramı Türkiye sosyalist hareketi ve işçi sınıfı hareketinin bize hediye ettiği bir kavramdır! Bu hediyenin başımızın üzerinde yeri vardır...

Şunun altını çizelim, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi bu alandaki boşluğu büyük oranda doldurmaya çalışan, muhteşem yazıların yer aldığı, büyük emek ürünü bir dergi. Kitabımı okuyanlar da fark edecektir, o kadar çok makalesini referans gösterdiğimi ben bile anımsamıyorum. Bir başka önemli yanı, bu dergi internetten ücretsiz olarak pdf formatında da rahatlıkla okunabilmekte, bu alanda çalışan herkesin paylaşımına sunulmaktadır. Bir anlamda bizim gibi bu alanda mücadele eden insanların kuramsal yayın organlarından birisidir, tabii ki yalnızca kuramsal yazılar değil saha araştırmaları, tartışmalar, bilimsel araştırmaların da yer aldığı bir dergidir. Dolayısıyla “bizim” diye sahiplendiğimiz bir yayında böylesi bir yazının amacı, bazı eksik ve yanlış olduğunu düşündüğüm ifadelerin yer alması ve ortak bir dil tutturma çabasıdır, yoksa gereksiz bir tartışma yaratmak veya uzatmak değil, bunun altını çizip, derginin yayın kuruluna bu yazım için yaratıkları fırsat için buradan da teşekkürlerimi sunmak isterim.

Uzun uzadıya tartışmaya çalıştım ancak, sonuna gelirse, özetle evet iş cinayeti diyoruz. Herşey bir yana, kavramın genel algıda anımsattığı, düşündürdüğü, akla getirdiği arka plana bakmadan kestir-meci olarak bir kavramın yerine başka bir kavram koyamayız. Dolayısıyla ilk başlangıç noktamıza bir daha gelelim: İş Cinayeti kavramı a. yerleşiklik kazandı mı evet, b. anlaşılır mı evet c. kapsayıcı mı, evet, peki son olarak sınıfsal mı, bizi üretim ilişkilerinin doğasına, kar hırsına, taşeron sistemine, kapitalist sömürü mekanizmalarına vs. vs. götürüyor mu, kesinlikle EVET!

Zira iş cinayeti dediğimizde de aynı iş güvenliği kavramını açıklarken olduğu gibi, işçiye, işçinin korunmasına değil, kapitalist işin doğasından dolayı işçilerin katledilmesine odaklanmış oluyoruz. Aslında burada Marx'ın yöntemini zımnen kullanıyoruz.

Özetin özeti;

Ortak bir dil, ortak mücadele açısından önemlidir. O yüzden de “işçi sağlığı”, “iş güvenliği”, “işçi sağlığı ve iş güvenliği” ve “iş cinayetleri”...

Kaynaklar

1. Gürcanlı, G.E. (2014) “İşçiler Neden Ölmek Zorunda?” <http://ilerihaber.org/yazarlar/emre-gurcanli/isciler-neden-olmek-zorunda/69/>.
2. Gürcanlı, G.E. (2014) “Emeğin Sağlığı ve Güvenliği” <http://ilerihaber.org/yazarlar/emre-gurcanli/emegin-sagligi-ve-guvenligi/42/>.
3. Engels F. (1845). Kişisel Gözlemlerden ve Sağlıklı Kaynaklardan, İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu, Eriş Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, Sayfa 176-206 (Friedrich Engels’in Die Lage der arbeitenden Klasse in England (1845) eserinden).
4. Hovden J., Albrechtsen E., Herrera I.A. (2010). A need for new theories, models and approaches to occupational accident prevention?” Safety Science 48, no 8, 950-956.
5. Guidotti T.L. (2011). Safety, Global Occupational Health içinde, editör: Guidotti T.L, 1. baskı, Oxford University Press, ABD.
6. Heinrich, H. W., 1931, Industrial Accident Prevention, McGraw-Hill, New York, USA.
7. Bird FE ve Germain G.L (1986) Practical Loss Control Leadership, Int.Loss Control Institute, Georgia, ABD
8. Rasmussen, J. (1990). Human error and the problem of causality in analysis of accidents. Human Factors in Hazardous Situations toplantısında sunulan bildiri. Proceedings of a Royal Society Discussion Meeting.
9. Reason, J. (2000). Human error: models and management. Bmj, 320(7237), 768-770.
10. Holnagel, E. (2004). Barriers and Accident Prevention, Ashgate Pub Ltd.
11. Editörden, (2015). Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 53.
12. Türkmen R., (2015) İşçi Cinayetlerinin Politik Ekonomisi, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 53, s:1-9.
13. Gürcanlı, G.E, 2014, İşleneceğini Herkesin Bildiği Bir Cinayetin Öyküsü, Yazılama Yayınevi. ●

